

הערת הרמב"ם למאמר חז"ל בעניין העולם הבא

מוקדש לע"נ הורי סימי ור' אבנר ז"ל

תקציר

בסוגיה שבגמרא קובע רב, "שלא כעולם הזה – העולם הבא", ואין בעוה"ב שבעה דברים מסוימים, אלא צדיקים יושבים – ועטרותיהם בראשיהם – ונהנים מזיו השכינה, שנאמר: **ויחזו את האלוהים ויאכלו וישתו** (שמות כ"ד, יא).

בהקדמתו לפרק חלק – ציטט הרמב"ם מדברי רב אלו, אך ערך בהם שינויים.

משבעת הדברים השמיט ארבעה, הוסיף שניים אחרים, וכתוצאה מכך נשארו חמישה דברים: העולם הבא – אין בו לא אכילה ולא שתייה ולא רחיצה ולא סיכה ולא תשמיש.

נוסף על כך, השמיט הרמב"ם בדבריו את הפסוק שהביא רב.

עיקרו של המאמר דן בפשר השינויים שערך הרמב"ם, ותוך כדי כך – מתבררת גישתו של הרמב"ם בעניין העוה"ב.

לדעת הרמב"ם, העוה"ב הוא התכלית הסופית, והוא עולם רוחני. לכן הוא השמיט דברים, שיש בהם מאפיינים רוחניים (משא ומתן, קנאה, שנאה ותחרות), הוסיף דברים, שהם גופניים ממש (רחיצה וסיכה), והשמיט את הפסוק, שעלול להתפרש באופן גשמי.

במאמר מבוארים דברי הרמב"ם – תוך דיון במקורות השונים.

חיי העוה"ב הוא אחד הנושאים, שחכמי ימי-הביניים עסקו בו בהרחבה, ואף הרמב"ם דן בו במקומות שונים בכתביו – בבטאו את עמדתו הייחודית על אודות עולם הבא רוחני בלבד.¹ בהקדמה לפרק חלק במסכת סנהדרין (עמ' קכ"ה) – מעתיק הרמב"ם את מאמר חז"ל במסכת ברכות י"ז, ע"א, בנושא הנידון:

נביא תחילה את דברי הגמרא, כשהם מחולקים לעניינים:

א. מרגלא בפומיא דרב (= רב רגיל היה לומר):

לא כעולם הזה – העולם הבא: העולם הבא – אין בו לא אכילה, ולא שתייה, ולא פרייה ורבייה, ולא משא ומתן, ולא קנאה, ולא שנאה, ולא תחרות.

ב. אלא צדיקים יושבים – ועטרותיהם בראשיהם – ונהנים מזיו השכינה.

ג. שנאמר: **ויחזו את האלוהים ויאכלו וישתו** (שמות כ"ד, יא).

תאריכים: רמב"ם ועוה"ב.

מילות מפתח: רמב"ם ועוה"ב.

* תודתי, לפרופ' מנחם קלנר מאוניברסיטת חיפה – על הערותיו החשובות.
1. הלכות תשובה פ"ח; הקדמה לפרק חלק ומאמר תחיית-המתים. ציון העמודים ממקורות אלו הוא על-פי רמב"ם לעם, מוסד הרב קוק, ירושלים תשמ"ט.

ואלו דברי הרמב"ם במקביל:
 א. וכן אמרו עליהם השלום: העולם הבא – אין בו לא אכילה, ולא שתייה, ולא רחיצה, ולא סיכה, ולא תשמיש,
 ב. אלא צדיקים יושבים – ועטרותיהם בראשיהם – ונהנים מזיו השכינה.
 להלן נדון בכל אחד מן העניינים בנפרד.
 עיוננו יתרכז בהבדל שבין דברי הגמרא ובין דברי הרמב"ם.

א. העולם הבא – אין בו...

רב ציין בגמרא שבעה דברים שאין בעוה"ב, ואילו הרמב"ם הזכיר חמישה בלבד.
 הרמב"ם השמיט מדברי רב ארבעה דברים: משא ומתן, קנאה, שנאה ותחרות, אבל הוא הוסיף שניים אחרים – רחיצה וסיכה.

מכאן, שבדברי הרמב"ם נזכרים רק שלושה דברים מתוך דברי רב: אכילה, שתייה ותשמיש.
 אפשר להסביר את פשר השינויים בדברי רמב"ם בכך שהוא חפץ להדגיש את המסר שלו, התואם לזה של רב, שבעוה"ב כל הפעולות הן רוחניות בלבד, ולא גופניות, ולכן השמיט פעולות, שאינן קשורות בעליל לגוף, והטומנות בחובן גם משמעות רוחנית (משא ומתן, קנאה, שנאה ותחרות). לעומתן, הוסיף פעולות, שהן גופניות ממש, ולכן אינן מתאימות לפעולות שבעוה"ב (רחיצה וסיכה).

מדוע הרמב"ם הוסיף דווקא רחיצה וסיכה?

ביום הכיפורים ובתשעה באב חל איסור על קיומן של הפעולות הגופניות הבאות: אכילה, ושתייה, רחיצה, סיכה, נעילת-הסנדל ותשמיש-המיטה (משנה יומא ח', א ותענית ל', ע"א). ניתן להניח, שהרמב"ם הוסיף אותן מתוך הלכות אלה. הוא לא הוסיף את נעילת הסנדל, מכיוון שעפ"י השקפתו – מובן, שאין צורך בסנדלים בעוה"ב.

במסכת יומא ע"ד, ע"ב מופיע דיון בעניין איסורים אלו, והם מכונים "עינוי נפש", ונלמדים מהכתוב: **תענו את נפשותיכם** (ויקרא ט"ז, כט). עינויים אלו משמשים להזדככות הנפש, כל עוד שהיא בגוף, ברם לאחר מכן, לדעת הרמב"ם, אין לנפש צורך בהם.

ב. צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם

נמשיך בקטע השני שבדברי רב:

אלא צדיקים יושבים – ועטרותיהם בראשיהם – ונהנים מזיו השכינה.

הרמב"ם האיר משפט זה בהלכות תשובה פ"ח ה"ב במשמעות אלגורית של מנוחה, דעת ועוד, והסבירו שוב ב"הקדמה לפרק חלק" (עמ' קכ"ה-קכ"ו) – במשמעויות רוחניות של הישארות הנפש והנשמות. זאת – כדי להתאימו לעמדתו, שהעוה"ב הוא רוחני, שהרי ניתן להבין את דברי רב גם מבחינה גשמית.

נביא בקצרה את הסברי הרמב"ם² לדברי-רב – תוך ציון הקשיים המתעוררים בהם והפתרונות שהציע.

2. הרמב"ם הסביר את המדרש כמשל מהסוג הראשון, המופיע בפתיחה למורה-נבוכים, כלומר, הסבר לכל מילה

צדיקים יושבים :

ישיבה היא פעולה גשמית, ואם יש ישיבה – הרי שיש גוף, ולכן הרמב"ם ביאר: "דרך חידה (=משל) אמרו, כלומר: הצדיקים מצויין שם בלא עמל ובלא יגיעה".
הם טרחו בעוה"ז, ושכרם הוא, שבעוה"ב הם יושבים, כלומר, שרויים במצב של מנוחה.
הרמב"ם הרחיב את הדברים על כך במורה-נבוכים.³

ועטרותיהם בראשיהם :

עטרה היא כתר, המונח על הראש, וצירוף מילים זה מורה על גשמיות. אולם הרמב"ם דימה את העטרה לדעת ולשכל, שהשיגו החכמים בחייהם, ואלו נמצאים ב"ראש", המסמל את הישארות-הנפש הצרורה בצרור החיים.

ונהנים מזיו השכינה :

הנשמות מתענגות מכך שהגיעו לדרגות רוחניות גבוהות, וזה השכר הגדול והתמידי. זאת – בשל העובדה, שאינן שרויות עוד בגוף, והן משוחררות מהמחיצות המגבילות. הזיו הוא מעט מן האור הרוחני הבוקע מהשכינה, והשכינה היא מקור האור, המובא כדימוי מטפורי לחכמה ולשלמות⁴ – כנאמר בקהלת ב', יג: **וראיתי אני, שיש יתרון לחכמה מן הסכלות – כיתרון האור מן החשך**.
בחלק זה הרמב"ם ציטט מדברי רב במשמעותם הרוחנית, כפי שרב עצמו הבין אותם.

ג. ויחזו... ויאכלו וישתו

הרמב"ם השמיט את הפסוק: **ויחזו את האלוהים ויאכלו וישתו** המובא בגמרא. הפסוק בשלמותו הוא: **ואל אצילי בני-ישראל לא שלח ידו, ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו** (שמות כ"ד, יא).

בשמות י"ט, יב ואילך נאמר, שה' אסר על בני-ישראל להתקרב אל הר סיני, והתקיים מעמד הר-סיני. לאחר מכן נאמר בפרק כ"ד, שה' הורה למשה, לאהרן, לנדב, לאביהוא ולשבעים מזקני-ישראל לעלות אליו (להר סיני) ולהשתחוות מרחוק, אך משה **לבדו** הוא שיגש אל ה' (א-ב).
נסביר בקצרה את שמות כ"ד, יא, ולאחר מכן נבאר את פשר השמטתו ע"י הרמב"ם.

אצילי בני-ישראל:⁵

הבכירים, הקבוצה, שהורשתה לעלות אל ההר – כמו: **אשר החזקתיך מקצות הארץ** (= פשוטי העם), **ומאציליה קראתיך** (ישעיה מ"א, ט).

לא שלח ידו :

ה' **לא** פגע בהם,⁶ היות ועלו ברשות והשתחוו מרחוק.

ויחזו את האלהים : ניתן להסביר כראייה פיזית ממש (רש"י וחזקוני) או כמראה נבואי (ראב"ע וספורנו).

או לכל מספר מילים.

3. מו"נ א, ט – על המונח כיסא, המורה על הגדלות, עיין שם בפרק ס"ט – על תכלית הישיבה.

4. אפלטון, משל המערה, **כתבי אפלטון**, מהדורת י"ג ליבס, ירושלים תשי"ז, כרך ב', עמ' 421-425.

5. מו"נ א, ה – על אשר אירע לאצילי בני ישראל.

6. בניגוד לפסוק: **ושלחתי את ידי, והכיתי את מצרים... (שמות ג', כ).**

ביאור הפסוק, שניתן להבינו בשני אופנים: פיזי או רוחני – צופן בחובו בעייתיות. הרמב"ם גורס, כי: היא השגה שכלית ולא ראות עין (מו"נ א, ה), כלומר ראייה נבואית.

ויאכלו וישתו:

גם את שתי הפעולות הללו – ניתן להסביר בשני האופנים:

א. **ויאכלו וישתו** – כהמשך ל-**ויעלו עולות ויזבחו זבחים שלמים לה' פרים**, המובא לפני-כן בשמות כ"ד, ה: הם הקריבו קרבן עולה לה' ואכלו מקרבן השלמים (רשב"ם ורמב"ן), ויש כאן כעין סעודה משותפת עם ה', הבאה להשלים את מעשה כריתת הברית (חזקוני). פירושים נוספים הם, שהסעודה הייתה "הודיה לה' על מה שהשיגו" (ספורנו), וכן "שעשו שמחה ויום טוב, כי כן חובה לשמוח בקבלת התורה" (רמב"ן), או שהסעודה הייתה לכבודו של משה רבנו – כדי להדגיש את ההבדל שבינו לביניהם:

הם הוצרכו לאכול ולשתות, ואילו משה היה שם ארבעים יום וארבעים לילה בלא אכילה ושתיה (חזקוני וראב"ע).

המשותף לכל הביאורים הללו הוא תפיסת האכילה והשתיה באופן מוחשי.

ב. המילים: **ויאכלו וישתו** מהוות המשך ל-**ויחזו את האלוהים**.

כשם שהחזון הוא במראה נבואי, כך האכילה והשתיה הן במראה נבואי (תרגום אונקלוס תרגום "יונתן", תרגום נאופיטי). ה' עשה להם סעודה רוחנית כדי לקרבם, ונראה להם בחזון, כאילו היו אוכלים ושותים – כמו: **ועשה ה' צבאות לכל העמים בהר הזה משה שמנים, משה שמנים... (ישעיה כ"ה, ו), והכוונה – לשמחה רוחנית של העמים**.⁷

מכאן, שניתן להבין את דברי רב: **ויחזו את האלוהים ויאכלו וישתו** – במובן גשמי או רוחני.

מדוע הרמב"ם השמיט את הפסוק?

לדעת הרמב"ם, העוה"ב הוא עולם רוחני, והפירושים השניים של **ויחזו** ושל **ויאכלו וישתו** הם הנכונים. רב הביא אותם כדי לאשש את דבריו על המתחולל בעוה"ב, אולם עקב הדו-משמעות, הטמונה בפירוש פסוק זה, שבגללה ניתן להבינו גם במשמעות גשמית, לא הסתכן הרמב"ם, אלא העדיף להשמיטו מהציטוט, שהביא בהקדמתו לפרק חלק.

לסיכום

דברים שהובאו – מתבררת גישתו של הרמב"ם:

הוא קיבל את דברי רב בעניין מהות העולם הבא, אך בד בבד הוא ערך בהם שינויים, שיבטיחו, שדעתו תובן ללא עוררין, באופן ברור וחד-משמעי.

7. והש' פירוש עמוס חכם (בסדרת דעת מקרא) לפסוקנו.